

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КВАНТИТАТИВНИХ ОДИНИЦЬ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЧАРИВНОЇ КАЗКИ

У статті аналізуються засоби вираження категоріальних значень квантитативності й нумеральності в тексті української чарівної казки з огляду на їх структуру, семантику, функціональну навантаженість.

Ключові слова: квантитативні одиниці, визначена та невизначена кількість, нумеральність.

Шаби С.В. Функциональные особенности квантитативных единиц в текстах украинской волшебной сказки. В статье анализируются средства выражения категориальных значений квантитативности и нумеральности в тексте украинской волшебной сказки с учетом их структуры, семантики, функциональных особенностей.

Ключевые слова: квантитативные единицы, определенное и неопределенное количество, нумеральность.

Shabi S.V. Functional features of quantitative units in the text of Ukrainian fairy tales. The article analyzes the means of expression, and quantitative categorical values in the text Ukrainian fairy tales because of their structure, semantics, functional load.

Keywords: quantitative units, defined and undefined quantity, numeralist.

Носій будь-якої мови організовує свою мовну (текстову) діяльність відповідно до різноманітних прийнятих норм і правил. Такий індивідуальний мовний організації неодмінно притаманний етнокультурний компонент. Російський психолінгвіст А.М. Шахнарович підкреслює, що вже на ранніх етапах формування когнітивних еталонів вони мають «відверто національно-культурний характер» [9: 5]. А. Вежбицька підкреслює, що «спосіб інтерпретації людьми своїх емоцій залежить від лексичної «сітки координат», яку дає їм рідна мова» [3: 505].

Таким чином, поняття «кількість» включає індивідуальний, або суб'єктивний компонент, що виражає ставлення (у тому числі емоційне) суб'єкта до кількості. Оскільки українська казка являє собою духовну спадщину нашого народу, відображає процес пізнання навколишнього світу людиною, то вона і дає чудовий матеріал для вивчення особливостей світосприйняття українського народу.

Вивчення різноманітних засобів реалізації кількісних значень у мові і мовленні викликає останнім часом значну увагу лінгвістів, оскільки сприяє усвідомленню шляхів пізнання кількості через мову. Це роботи Г.П. Арполенко, К.Г. Городенської, В.З. Панфілова, А.Є. Супруна та ін.

Вивчення засобів вираження квантитативності в українській народній та літературній казці, їх функції, структурні та семантичні особливості ще не були предметом спеціального вивчення в українській мові, хоча їх аналіз сприяв би усвідомленню генези розвитку когнітивних моделей, що лежать в основі вербалізації логічної категорії кількості. Саме в такому підході до вивчення проблеми і вбачаємо актуальність розвідки.

Основна мета дослідження полягає в систематизації засобів вираження квантитативності в текстах української казки та встановлення особливостей їх реалізації в конкретних категорійних ситуаціях.

Мета окреслює вирішення таких завдань:

1. Проаналізувати структуру квантитативних одиниць, що трапляються в казці.

2. Описати засоби вираження категоріальних значень квантитативності й нумеральності в тексті казки.

3. Встановити особливості номінації кількісних оцінок предметів та явищ об'єктивного світу в жанрі чарівної казки.

Для вираження кількісних відношень використовують термінологічно близькі поняття: кількість, кількісність і квантитативність. Кількість має на увазі можливість прорахованості й вимірності, кількісність – властивість, на основі якої категорії взаємодіють, квантитативність – це логіко-семантична категорія, що актуалізує комплекс понять кількісного вмісту (кількість, число, безліч, кратність і т. ін.). Серед мовних засобів позначення кількості виокремлюються, з одного боку, актуалізатори точної кількості, а з іншого, неточної (приблизної та невизначеної).

У свій час І.О. Бодуен де Куртене висловив ідею про різноманітність кількісності. Категорія кількісності, на думку автора, співвідносна з категорією компаративності і, зокрема, інтенсивності. Це впливає із загальнонаукового визначення кількості як відображення порівняння і з розуміння інтенсивності як вираження кількості (ступеня) ознаки [2: 313]. Ще Аристотель, аналізуючи категорію кількості, згадував і поняття множинності. «Усяка кількість є множинність, якщо вона зчислена. Множинністю називається те, що по можливості ділимо на частини неперервні» [1: 164]. Множинність як складову частину кількості виділяв і Кант [4: 120].

У лінгвістиці ця категорія представлена як єдність двох протилежних понять: визначеної та невизначеної кількості.

Вивченню різноманітних засобів реалізації кількісних значень у мові і мовленні присвячені праці К.Г. Городенської, З.О. Митяй, С.О. Швачко та В.М. Вовк, С.А. Бронікової та ін. Категорію кількості, зокрема субкатегорії неточної кількості та апроксимації, вивчало чимало вітчизняних та зарубіжних учених (В.В. Акуленко, Л.Г. Акуленко, Д. Болінджер, О. Дюкро, С.О. Жаботинська, А.М. Полянський, С.Л. Сахно, Дж. Сейдок, Ю.Є. Сорокіна, В.Г. Таранець, Л.Д. Чеснокова, І.Л. Шкот та ін.). О. Кіклевич розглядає функціональні класи мовної категорії кількості, поділяючи на: а) числові вирази (лексичні – типу один, два, сорок, або морфологічні – афікси граматичного числа), б) фреквентивні вирази (кількісні прислівники та іменники (типу багато, мало, трохи), в) параметричні вирази (типу літр, пакет) і кванторні вирази (типу кожен, деякі, ніколи) [5: 313]. Лінгвокультурний та етнолінгвістичний напрями мовознавчої науки представлені, як відомо, у працях М.К. Дмитренка, О.І. Дея, Г.В. Довженок, М.Ф. Дунаєвської, Н.П. Сивачук, М.Г. Стельмаховича, Г.С. Сухобрус, Н.С. Шумади та інших авторів.

Актуальні для мови казки засоби вираження функціонально-семантичного поля кількості розподілено таким чином: функціонально-семантичну категорію числа формують підзони сингулярності – плуральності з граматичними засобами вираження та підзона нумеральності з числівниками та рахунковими іменниками.

Мікрополе нумеральності в межах поля кількості об'єднує засоби мови, що виражають числові (нумеральні) значення, які можуть бути співвіднесені з елементами ряду чисел. Центром поля є кількісні числівники. Їх сумарна представленість у текстах української казки достатньо широка, наприклад: – *Радий, дуже радий!* – покликнув Павлусь і простяг до неї **обидві руки** (Леся Українка, Лелія); *Наймолодший син взяв **три пояси**, набрав повні самих червоних дукатів* (Молодильна вода); *Пішов царевич далеко в світ і найнявся в одного купця, який мав **три кам'яниці*** (Молодильна вода); *Постійте, тату, ще буде. Як будемо, – каже, – іти через ярмарок, то я перекинусь конем, а ви мене продавайте: дадуть вам за мене **тисячу рублів**; тільки продавайте без недоудка* (Ох!); *Пішов далі козак Мамарига сам один. Ходив довго, в ж **три роки*** (Козак Мамарига); *Він підкинув палицю вгору, а сам ліг **на три доби** спати* (Іван-мужичий син). Таке поширення в казці числа «три» пов'язане насамперед із тим, що це число з дуже давніх часів уважалося магічним, тобто таким, що мало надприродну силу. Пояснювали це по-різному. Так, грецький філософ і математик Піфагор вважав це число досконалим, бо воно виражає початок, середину і кінець, і тому зробив із трійки символ божества. Витоки українських казок – у міфологічному, анімістичному світогляді праслов'ян, в їх тотемних віруваннях, де одним із ключових постає образ Світового дерева, вертикальна структура якого складається з трьох рівнів: нижнього, середнього та верхнього. Пізніше, в християнській релігії, священне число «три» означало містичну потрійність бога: Бог-Батько, Бог-Син, Бог-Дух Святий.

Характерною рисою функціонування числівника в нумеральних сполученнях є виділення семантичного центру, яким виступає іменник, а його детермінатором є числівник, що вживається для позначення квантитативних характеристик семантичного ядра і виконує при цьому однойменну (квантитативну) функцію. Слід зауважити, що часто в передачі часу зустрічаються вказівки на його проміжок – *день, рік, два, три*, та це не конкретна, а епічна типізація. Числа в казках здебільшого магічні, вони не позначають ніякої математичної величини.

Периферію мікрополя складають порядкові числівники, якими номінуються одиничні предмети або групи, що займають особливе (за порядком) місце серед подібних: *Той царевич обперезався **одним поясом** наголо, **другим** поверх сорочки, а **третім** поверх жилетки і хотів іти в світ* (Молодильна вода); *У **тридес'ятому** князівстві, в **тридес'ятому** королівстві* (Григоренко Грицько Королівна-крихітка та киць-киць).

Підзона сингулярності репрезентована в текстах казок в основному лише конкретною сингулярністю: *Так проблукали вони лісом аж **три місяці** і за цей час ані **однієї живої людини** не побачили тут* (Про сімох братів-гайворонів і їх сестру); ***Один котик** каже: – Давай поділимо шматок уперек!* (Лисичка-суддя); *Цариця й нагадала їй, щоб вона вночі полізла на дерева і **за одну ніч** повідкушувала птиці **п'р'я** коло крил..* (Яйце-райце).

Підзону невизначеної кількості становлять засоби вираження мультипліцитності (невизначено великої кількості) та паукальності (невизначено малої кількості). Маючи різні плани вираження, вони об'єднані спільним планом змісту, основою якого є оцінка неозначеної кількості. Широкий репертуар конститuentів мікрополя невизначено великої кількості представлений у ролі вимірників субстанцій великих обсягів чи інтенсивності: *Винав страшний град* (Дерево до неба); *А тоді впав і заснув як мертвий*. (Дерево до неба); *Лелія стала просто у квітнику, а там же то лелій білих — сила* (Лелія, Леся Українка); на позначення психоемоційних станів людини, почуттів, зокрема міри радощів або страждань, що випали на чю-небудь долю: — *Радий, дуже радий!* — покликнув Павлусь і простяг до неї обидві руки (Лелія, Леся Українка); *В рученятах у дівчинки довге стебло, квітка білої лелії, і пахне вона на всю хату* (Лелія, Леся Українка); — *Вона, Павлусю, зветься Лелія, бо живе у самій найкращій лелії в світі* (Лелія Леся Українка); підзона невизначено великої кількості може реалізуватися за допомогою маркерів абсолютної квантифікації (О. Кіклевич): *Як порубав усе на тріски, царевич проговорив...* (Про вірного товариша); *Раз жонатий, най ціла сім'я живе у мене* (Про вірного товариша); — *Спокійно живи в мене. Держава моя багата й велика. Не журися нічим* (Про вірного товариша); стійкими сполуками: *А коло її хати був великий луг — скільки оком зглянути!* (Яйце-райце); *Не в нашій стороні, не за нашої пам'яті й не за пам'яті наших дідів та бабів, а давно-давно... за царя Гороха* (Два брати, Іван Нечуй-Левицький); поліпредикативними одиницями різної структури (складнопідрядними реченнями): *Оленка й відчинила, змія ввійшла в хату. — Зміючко Оленко, натопи піч так, щоб аж каміння розпадалося, та спечи мені Телесика, а я піду гостей покличу та будемо гуляти* (Телесик).

Численними у текстах українських казок є засоби вираження паукальності (невизначено малої кількості), що представлені насамперед в параметрично-оцінному варіанті: *Тепер старшому братові захотілося мало відпочити, і він присів перед тим, як полетіти знову на скляну гору за молодшим братом* (Таємниця скляної гори); — *Ти... ти ж така маленька, а я більший від тебе, я тяжкий* (Лелія, Леся Українка); *...і прозивали її Королівна-крихітка, бо була вона дуже маленька й дуже миленька: кучері мала майже зовсім білі, а товста коса звисала до пояса* (Григоренко Грицько, Королівна-крихітка та киць-киць);— *А потім походились та й кажуть: — От, який малий, та чуть-чуть нас усіх не поїв!* (Пан Коцький); *А як зосталось небагато, то тоді хлопець сів і собі посьорбав та й каже:— Мало.* (Іван-побиван) та експресивно-оцінному: *Треба його трішки підірвняти, щоб по правді було!* (Лисичка-суддя); *Е, буду я тобі трошки носити!* (Іван-побиван). *Вона стояла на мраморних білих східках під старим каштаном і кидала в воду лебедям та золотим рибкам шматочки паляниці та грудочки каші* (Два брати, Іван Нечуй-Левицький); — *Ні, дідусю, я й не пила, я й не їла: тільки бігла через місточок та вхопила кленовий листочок, тільки бігла через гребельку та вхопила водиці крапельку, — тільки пила, тільки й їла!* (Коза-дерева). Серед лексичних засобів вираження неозначено великої кількості сему кількості реалізують у мові казки мезуративи як оператори цієї функції на перетині підзон нумеральності, сингулярності, невизначеної кількості із субполем нерахованості (С. Бронікова). Репрезентативними є вимірники для позначення одиниць

виміру ваги, довжини. Функція вимірності (мезуральності) у казці має знову ж таки умовний характер: *Іван випив триста літрів пива й почав говорити* (Іванко — цар звірят); — *Не відпуцу. Тепер вип'ємо за мої гріхи. — І знову наляв собі відро вина. Далі — друге, третє, четверте... Сім відер вина випив! Сп'янів і розум стратив. Танцює, співає, ходить узад-уперед, крутиться* (Іван-побиван). *Знайшли старого бука, котрий має два метра товщини* (Іванко — цар звірят).

Проаналізований фактичний матеріал дає підстави стверджувати, що кількісна репрезентація є невід'ємним елементом мови української казки, в якій чітко виявляється споконвічне прагнення людини пізнати суть Всесвіту, підкорити своїй волі не лише землю, а й небо, світовий океан. Символіка цих мотивів проста, хоч і подається у казці через сюжетну метафору. Національна специфіка мови української казки виявляється через наявність значної кількості квантитативних одиниць, що мали у свідомості стародавніх людей та їх обрядах магичний характер. Основним функціональним елементом вираження сакральності є трикратність, зумовлена поступовим відкриттям усе нових та нових достоїнств героя, тобто складає градацію образу, невід'ємну від гіперболізації.

Досліджуване питання настільки багатогранне, що потребує подальшого аналізу особливостей вербалізації кількості в системі мови української казки на тлі дослідження фольклорно-мовної картини світу навагал і семантики фольклорного слова в українській казці зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Соч.: В 4-х т. / Аристотель. — М., 1975. — Т. 1. — С. 71.
2. Бодуэн де Куртене И.А. Количественность в языковом мышлении / И.А. Бодуэн де Куртене // Избр. труды по общему языкознанию. — М.: Изд-во АН СССР, 1963. — С. 9.
3. Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Пер. с англ. А.Д. Шмелева; под ред. Т.В. Булыгиной / Вежицкая А. — М.: Языки русской культуры, 1999. — С. 263–305.
4. Кант И. Сочинения: в 6 т. / И. Кант. М.: Мысль, 1963. — Т. 3. — 543 с.
5. Киклевич А.К. Язык и логика. Лингвистические проблемы квантификации. / А.К. Киклевич. — München: Otto Sagner Verlag, 1998. — 302 S.
6. Сепир Е.И. Современное языкознание. Избр. труды по языкознанию и культурологии / Е.И. Сепир. — М., 1993.
7. Холодович А. А. Категория множества в японском языке в свете общей теории множества / Холодович А.А. — Л., Серия филол. наук. — 1946. — Вып. 10. — С. 15–36.
8. Чеснокова Л.Д. Категория количества и ее выражение в современном русском языке / Л.Д. Чеснокова. — Таганрог: Изд-во Таганрог. Гос. пед. ин-та, 1992. — С. 178.
9. Шахнарович А.М. Дитяча мова в дзеркалі психолінгвістики / А.М. Шахнарович — М., 1999. — С. 10.
10. Швачко С.А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках / С.А. Швачко — К.: Вища школа, 1981.

ДЖЕРЕЛА

1. Геройко-фантастичні казки / упор. І.П. Березовський; худ. В.І. Лопата / Геройко-фантастичні казки — К.: Дніпро, 1984. — 366 с.
2. Казки про тварин. Бібліотека української усної народної творчості / упор. І. Березовський / Казки про тварин — Київ: Дніпро, 1986.
3. Лелія: казки та оповідання для дітей / Упор., автор передмови, коментарів та приміток Л. Ушкалов / Лелія: казки та оповідання для дітей. — Харків: Основа, 2005.